

ilahiyat akademi

Sayı: 19, 2024, 103-128.

Issue: 19, 2024, 103-128.

Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin *Usulü'd-dîn* Adlı Eserinde Çocukların İmanı Meselesi

The Issue of Children's Faith in 'Abd al-qâhir al-Baghdâdî's *Uşûl al-dîn*

Mehmet Taşdelen

Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Kelâm Bölümü

Asst. Prof., Gaziantep Islamic Science and Technology University, Faculty of Islamic Sciences, Basic Islamic Sciences, Department of Kalâm, Gaziantep/Türkiye

mehmet.tasdelen@gibtu.edu.tr | ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3770-0847> ROR ID: [04nvp675](https://ror.org/04nvp675)

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü	Article Type
Araştırma Makalesi	Research Article
Geliş Tarihi	Date Received
23 Mart 2024	23 March 2024
Kabul Tarihi	Date Accepted
20 Haziran 2024	20 June 2024
Yayın Tarihi	Date Published
30 Haziran 2024	30 June 2024

İntihal Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımı ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned with Turnitin software. No plagiarism detected.

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Mehmet Taşdelen). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mehmet Taşdelen).

CC BY-NC 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır. Licensed under CC BY-NC 4.0 license.

Taşdelen, Mehmet. "Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin *Usulü'd-dîn* Adlı Eserinde Çocukların İmanı Meselesi". *İlahiyat Akademi* 19 (Haziran 2024), 103-128. DOI: [10.52886/ilak.1457596](https://doi.org/10.52886/ilak.1457596)

Atıf/ Cite as

Taşdelen, Mehmet. "The Issue of Children's Faith in 'Abd al-qâhir al-Baghdâdî's *Uşûl al-dîn*". *Theological Academia* 19 (June 2024), 103-128. DOI: [10.52886/ilak.1457596](https://doi.org/10.52886/ilak.1457596)

Öz

İslâm inanç sisteminin ana konularından biri imandır. İman, temel anlamda Allah'ın Hz. Peygamber aracılığıyla gönderdiği her şeyi kalp ile tasdik etmektir. İmana muhatap olan kimseye sorumluluk sahibi yani mükellef denir. Dini bir emirle muhatap olmanın çeşitli merhaleleri bulunmaktadır. Teklifin yapıldığı muhatapın durumunun uygunluğu anlamında ehliyetli olması gerekir. Ehliyeti; temyiz, bulûğ ve rüşd olmak üzere üç temel kavramla ifade etmek mümkündür. İlk kavramdan üçüncüsüne doğru ehliyetin kemâle erdiği anlamında tam ehliyetli olan muhatap tüm dini emirleri ve ibadetleri yerine getirmekle mükelleftir. Bu kavramların bir kısmını taşımayan çocukların durumu ve iman etmekle sorumlu olup olmadıkları konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Yani çocuklarda iman etmenin farz oluşu ve iman etmekle mükellef olmaları durumu nasıl anlaşılmalıdır? Bu problem İslâm kelâmında daha çok teklif çerçevesinde istitâat ve kudret kavramlarıyla beraber ele alınmaktadır. Klasik kelâm kitapları incelendiğinde çocukların imanla sorumlu olmalarıyla ilgili detaylı bilgiler toplu bir halde ve net bir şekilde işlenmemektedir. Genelde dolaylı ve kıyaslama yoluyla olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin, *Usûlü'd-dîn* adlı eserine bakıldığında bu meseleyi ayrı iki başlık altında ele aldığı görülmektedir. Bağdâdî, diğer kaynaklarda pek geçmeyen bir şekilde çocukların iman etmesi üzerinde durmaktadır. Bağdâdî, iman bahsinde işlediği çocukların iman etmesinin vücûbiyeti ve çocukların iman etmelerinin durumu ile ilgili olarak önce muhalif görüşleri vermekte ardından kendi görüşlerini açıklamaktadır. Onun yaklaşımından ortaya çıkan sonuca göre öncelikle bir insanda imanun sıhhati ve marifet, aklın kemâline bağlanmaktadır. Akıl kâmil olursa iman ve marifetten söz edilebilir. Ardından imanın vacip olması zamanı ise akılla beraber bulûğunda olması gerektiğini şart koşmaktadır. Aklın tek başına yeterli olmayıp bulûğa ermenin de gerektiği vurgulanmaktadır. Bu ikisinin bir arada olmasından sonra nassın devreye girmesiyle vücûbiyetin başlayacağı belirtilmektedir. Böylelikle akıl ve bulûğ tek başına yeterli olmayıp ancak şer'î bir dayanakla vacipliği söz konusu olur. Bu nedenle daha çok nakilci bir yaklaşımın ağırlık kazandığı söylenebilir. Bağdâdî, çocukların bulûğdan önce veya sonra iman edip etmemesini anne babasına göre değil de çocuğun kendi durumuna göre değerlendirmek gerektiğini savunmaktadır. Çocuk bulûğdan önce mü'min olarak vefatında Müslümanların gördüğü muameleyi görmesi gerektiği hatta vacip olduğunu belirtmektedir. Ancak bulûğdan sonra kendi tercihi ile ebeveyninin İslâm dışındaki dinini seçmesi durumunda ise dinden çıkacağını belirtmektedir. Bu şekilde imanda şahsiliğin olması gerektiği üzerinde durduğu anlaşılmaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında Bağdâdî'nin iman konusundaki genel yaklaşımının, mensubu olduğu Eş'arî geleneğin bir yansıması olduğunu söylemek mümkündür. Bağdâdî meseleleri işlerken önce muhaliflerinin görüşlerini vermekte ve delilleriyle doğru olmadığını ortaya koymaktadır. Ardından müntesibi olduğu mezhebinin yaklaşımıyla beraber kendi görüşünü de vererek hem düşüncesini hem de mezhebine olan bağlılığı göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Teklif, İman, Çocukların İmanı, Abdülkâhir el-Bağdâdî, Usûlü'd-dîn.

Abstract

One of the main subjects of the Islamic belief system is faith. In a basic sense, faith is to affirm with the heart everything that Allah has sent through the Prophet. The person who is the addressee of faith is called a responsible person, i.e. an obliged person. There are various stages of being addressed with a religious command. The addressee to whom the offer is made must be competent in the sense of the suitability of his condition. It is possible to express capacity with three basic concepts: appeal, puberty and *rushd*. From the first concept to the third, the addressee who is fully competent in the sense that the capacity has reached its maturity is obliged to fulfil all religious orders and worships. There are different approaches to the situation of children who do not have some of these concepts and whether they are responsible for believing. In other words, how should the obligatory belief in children and their obligation to believe be understood? In Islamic theology, this problem is mostly dealt with within the framework of the proposal together with the concepts of will and power. When the classical theological books are analysed, detailed information about the responsibility of children for faith is not treated in a collective and clear manner. It is generally understood to be indirect and by analogy. However, when we analyze 'Abd al-qâhir al-Bağhdâdî's, *Uşûl al-dîn*, we see that he deals with this issue under two separate titles. Al-Bağhdâdî emphasises the belief of children in a way that is not mentioned in other sources. Regarding the *wujûb* of children's belief and the status of children's belief, Bağhdâdî first presents the opposing views and then explains his own views. According to the results of his approach, first of all, the soundness of faith and knowledge in a human being depends on the perfection of the intellect. If the intellect is perfect, one can speak of faith and knowledge. Then, when faith becomes obligatory, he stipulates that it must be in puberty along with the intellect. It is emphasised that the intellect alone is not sufficient, but also the attainment of puberty is necessary. After the combination of these two, it is stated that *wujûbiyyah* will begin when the *nass* comes into play. Thus, reason and puberty alone are not sufficient, and *wujûbiyyah* can only be spoken of with a *sharî'ah* basis. For this reason, it can be said that a more transmissionist approach has become dominant. Bağhdâdî argues that whether children believe before or after puberty should be evaluated according to the child's own situation, not according to his parents. He states that if the child dies as a believer before puberty, he should be treated as Muslims are treated and even obligatory, but if he chooses his parents' religion other than Islam by his own choice after puberty, he will leave the religion. In this way, it is understood that he emphasises the necessity of individuality in faith. In the light of all this information, it is possible to say that Bağhdâdî's general approach to faith is a reflection of the Ash'arite tradition to which he belongs. While dealing with the issues, Bağhdâdî first presents the views of his opponents and shows that they are not correct with their evidences. Then, he gives his own opinion along with the approach of his sect, showing both his thought and his loyalty to his sect.

Keywords: Kalâm, Offer, Faith, Children's Faith, 'Abd al-qâhir al-Bağhdâdî, *Uşûl al-Dîn*.

Giriş

İman meselesi, İslâm kelâmının en başta gelen konularındandır. İmanın tanımı, içeriği, iman-amel ilişkisi, imanda istisna, mukallidin imanı, iman etme veya etmeme bakımından insanların isimlendirilmesi gibi alt başlıklar en önemlileri arasında yer almaktadır.

İman etmede mükellefiyet ise iman konusunun en başında ele alınmaktadır. Kimler iman etmekle mükelleftir, bunun şartları var mıdır, varsa nelerdir? soruları aslında İslâm dini ile muhatap olan herkesi ilgilendirmektedir. Bu mesele öncelikle kelâm ve mükellefiyet açısından ele alınması yönüyle İslâm hukuku eserlerinde işlenmektedir. Kelâm ilminin bu meseleye yaklaşımı hem teorik hem de pratik alandadır. İnsanın teklife muhatap olan sorumlu bir varlık olması, hayata ve dünyaya bakışını şekillendirmektedir.¹ Bu insanın, kendisine teklif edilenleri gerçekleştirebilmek için belli yeterlilik ve yetkinliklere sahip olması gerekir.

Buradan hareketle iman etmekle mükellef tutulan insanlar henüz çocukken bundan sorumlu mudur veya iman kendisi de bir teklif olduğuna göre bunun muhatapları arasında çocuklar da var mıdır? Çünkü çocukluk maddi yapısı yanında ruhi ve psikolojik açıdan da gelişmesi henüz tamamlanmamış bir yapıya sahiptir. Kelâm ilminde iman edip etmemesi açısından bakıldığında değerlendirmenin genelde teklif ve istitâat kavramları çerçevesinde ele alınarak iman meselesine dâhil edildiği söylenebilir. Bu bilgiler ışığında çocukların imanı problemini anlayabilmek için bir kısım kavramlara da kısaca açıklık getirmek konunun anlaşılması açısından uygun olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma, çocukların iman etmek ile mükellef olup olmadıkları yönüyle ele alınmasını amaçlanmaktadır. Özellikle bu problemin Abdulkâhîr el-Bağdâdî (ö. 429/1037-1038) tarafından *Usûlü'd-dîn*² adlı eserinde işlenmektedir. Aslında bu şekilde özel bir başlıkla çocukların imanının ele alınmasının pek alışılan bir durum olmadığını hatırlatmak gerekir. Klasik kelâm kitaplarında iman bahsi ele alınırken çocukların imanı ile ilgili hususların genelde teklif içerisinde bir iki cümle ile işlendiğini söylemek mümkündür. Kelâm literatüründe özellikle iman bahsi yerine daha çok istitâat ve teklif başlıkları içerisinde ileri sürülen şartlar, iman cihetiyle çocuklara uyarlanarak bir netice elde edildiği veya edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bağdâdî ise eserinde bu hususu ayrı bir başlık altında ele alması dikkatleri çekmektedir. Zaten literâtür taramasında, çocuklarda imana dair teferruatlı ayrı bir çalışmanın olmadığını söylemek mümkündür. Bu nedenle klasik kitaplardan olan Abdulkâhîr el-Bağdâdî'nin *Usûlü'd-dîn* adlı eserinde bu konuyu işleyişi ele almanın faydalı olacağı düşünülmektedir.

¹ Mahmut Ay, "Eş'ari Kelamında İnsanın Sorumluluğu", *İslami Araştırmalar Dergisi* 17/2 (2004), 92.

² Ebû Mansûr Abdülkâhîr b. Tâhîr b. Muhammed et-Temûmî el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn* (İstanbul: Matbaatu'd-Devlet, 1928), 256-262.

1. Abdulkâhir El-Bağdâdî'nin Usûlü'd-dîn Adlı Eserinde Konuların İşleniş Tarzı

Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin eserleri incelendiğinde onun velûd bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır. Kelâmdan mezhepler tarihine, fıkıhtan, edebiyata ve matematikten geometriye kadar çok geniş bir yelpazede ilmi yetkinliğinin olduğu görülmektedir. Bağdâdî, eserlerinde konuları belli bir düzen içerisinde ele almasında birçok alanda eser yazmasının³ yanında matematikçi kişiliğinin bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Diğer eserlerinde göstermiş olduğu düzenli üslupla belli bir sıra ve başlıklandırmayla meseleleri ele alma metodunu⁴ bu eserine de yansıtmaktadır.⁵

Müellifin, *Usûlü'd-dîn* adlı eseri incelendiğinde konuları öncelikle temel başlıklara ayırdığı görülmektedir. Bu temel başlıkların toplam on beş olduğu ve asıl olarak isimlendirdiğini ardından her bir aslı da meseleler adıyla alt başlıklara ayırarak işlediği görülmektedir. Bu eserde ele aldığı meselelerin hemen hemen hepsinin başında ve giriş kısmında önce neleri işleyeceğini verdiği başlıklarda kısaca ifade ederek o alanla ilgili çerçeveyi çizmektedir. Başlıklar altında ele aldığı konuları da fazla dağıtmadan yeterli bilgiler vermekle yetinmektedir. Bu açıdan bakıldığında ele aldığı konuları özellikle de ehl-i sünnet akidesini açık, ayrıntılı ve titiz bir üslupla matematiksel bir sistem içinde açıklamakta, savunmakta ve muhaliflerini de aynı titizlikle eleştirmektedir.⁶ Bu onun tertip ve tasnife son derece önem verdiğini göstermesi açısından önemlidir.⁷

Yukarıda belirtilen açıklama çerçevesine Bağdâdî'nin *Usûlü'd-dîn*'de, on ikinci asılda ele aldığı iman konusunu şu şekilde başlıklara ayırdığı görülmektedir:

On ikinci Asıl: İmanın Aslı: Bu asıl on beş meseleyi kapsamaktadır. 1-İman ve Küfrün Hakikati, 2-Taata ve Ma'siyetin Hakikati, 3-İmanın Artıp-Eksilmesi, 4-İmanda İstisnânın Cevazı, 5-Taklidi İnanca Sahip Olanın İmanı, 6-Çocuğun (Sıbyanın) İman Etmesi ve İmanın Kendisine Vacip Olma Vakti, 7-Müşriklerin Zürriyetinden Vefat Edenlerin Hükmü, 8-İslâm Davetinin Kendisine Ulaşmadığı Kimsenin Hükmünün Beyanı, 9-İmanı ile İrtibatı Kesilenin Beyanı, 10-Küfre Delalet Eden Fiiller Hakkında, 11-Nübüvvet Öncesi Peygamberlerin Dini Hakkında, 12-Taati Sahih Olan İle Taati

³ Diğer eserleri için bk. Ethem Ruhi Fıçlalı, "Abdulkahir el-Bağdâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/245; Muhammed Aruçî, *Abdulkahir el-Bağdâdî ve el-Esma ve's-Sıfat Adlı Eseri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 19-55.

⁴ Meselâ *el-Fark beyne'l-fırak* adlı eseri beş ana başlık altında ve birincisi hariç diğer her ana başlığı üç, beş, yedi, sekiz ve on dört gibi çeşitli alt başlıklarla işlemektedir. bk. Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, thk. Muhammed Osman el-Höşt (Kahire: Mektebetü İbn-i Sînâ, 1988), 23-317.

⁵ Mehmet Arıcı, *Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin Nübüvvet ve Âhiret Anlayışı* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 9-11.

⁶ Bağdâdî'nin kullanmış olduğu eleştiri metodu için bk. Hüseyin Doğan, *Abd El-Kâhir el-Bağdâdî ve Yöntembilimine Eleştirel Bir Yaklaşım* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 83-141.

⁷ Mustafa İrmaklı, *Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin Ehl-i Sünnet Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 4.

Sahih Olmayanın İzahı, 13-Taat ile Günahların Kısımları, 14-İmanın Şartı İle Öncülleri Hakkında, 15-Dârin Hükmü ile Dâru'l-Küfr ve Dâru'l-İmanın Ayrışmasının İzahı.⁸

Abdulkâhir el-Bağdâdî'de "çocuklarda iman" konusuna geçmeden önce bu alanla ilgili bazı kavramların bilinmesinde fayda vardır. Bunlar bir insanın çocukluk devresi ve daha sonrasının anlaşılması açısından başta temyiz, bulûğ, rüşd olmak üzere ehliyet ve teklif kavramlarıdır.

1. 1. Temyiz

Temyiz kelimesi "myz" den mastar olup lûgatta "bir kısmını diğerinden ayırmak, benzerler arasında ayırım yapmak, manaların kendisiyle istinbat edildiği aklî kuvve"⁹ anlamına gelmektedir. Terim olarak iyi ile kötüyü, kötü ile çirkini, kâr ile zararı ayırt etmeye yarayan zihnî melekeler açısından yeterli kimseyi ifade eden bir kavramdır.¹⁰ Kişinin ibadetlerle mükellef ve hukukî-cezaî ehliyetine sahip olabilmesi için temyiz gücüne sahip olması gerekir. Bu ehliyetine sahip olmayan küçük yaştakiler ve bulûğa ermemiş olanlar malî sorumluluk dışında herhangi bir dinî emirle yükümlü olmadıklarına dair Hz. Peygamber'in, "Üç kimseden kalem kaldırıldı (dinî yükümlülüklerden muaf tutuldu): Bulûğa erinceye kadar çocuktan, uyanuncaya kadar uyuyandan ve şifa bulununcaya kadar akıl hastasından."¹¹ anlamındaki hadisi delil olarak gösterilmektedir. İslâm hukuku açısından genel olarak yedi yaş temyiz başlangıcı kabul edilmektedir. Mümeyyiz olarak ifade edilen bu çocuklar eksik ehliyetli olup reşîd olarak bulûğa erince tam ehliyet sahibi olur. Kişi bulûğa erdiğinde reşîd değilse bile ibadetler, aile ve ceza hukuku açısından tam ehliyetli kabul edilmekte ancak malî muameleler bakımından ise eksik ehliyetli sayılmaktadır. Buradan hareketle temyiz anlamında akıllı olma yedi yaşına girildiğinde başlamakta, bulûğla gelişmekte ve rüşd ile de en olgun şeklini aldığı kabul edilmektedir.¹²

1.2. Bulûğ

Sözlükte "blğ" fiilinden mastar olan bulûğ "ulaşmak, sonlanmak" anlamına gelmektedir.¹³ Terim olarak çocuğun cinsî ve bünyevî ergenlik dönemine ulaşmasını ifade edip bu durumdaki kimseye de bâliğ denir. Ergenlikten asıl maksat kişinin aklî

⁸ Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn*, 247.

⁹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1119), "myz", 2/4307; Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kurân*, thk. Muhammed Seyyid Kılanî (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.), "myz", 478; Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İsam Yayınları, 2010), 21.

¹⁰ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 562.

¹¹ Ebü Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Nasuriddîn Elbânî (Riyad: Meketbetü'l. Ma'ârif, ts.), "Hudûd", 16 (No. 4398).

¹² Hamdi Döndüren, "Âkıl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/247.

¹³ İbn Manzûr, "blğ", 2/345; İsfahânî, "blğ", 60

ve ruhî yönden ergen olması anlamında ise de bunun tespiti çok zor olup ölçüsü oldukça değişiklik gösterebilmektedir.¹⁴ Ayrıca kişinin akî ve ruhî gelişmesiyle biyolojik gelişimi arasında kuvvetli bir paralellik de vardır. Bulûğ bir insanın yapması gerekli ibadetlerin ve hakların farkına varması ve bilmesidir. Bu sebeplerle bulûğda “çocuğun fiilen veya hükmen biyolojik-cinsî ergenlik kazanması” esas alınarak bu konuda açık ve objektif bir ölçü benimsenmektedir. Bulûğa ermekle insan beden ve ruh açısından belli ve yeterli bir asgarî olgunluğa eriştiğinden kural olarak edâ (fiil) ehliyetini kazanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, tıpkı illet-hikmet ilişkisinde olduğu gibi bedenî gelişme demek olan bulûğ akî yetişkinliğin de kuvvetli göstergesi durumundadır. Yoksa bulûğun edâ ehliyetini kazanmada tek başına yeterli hatta etkili olmayacağı açıktır. Bulûğla birlikte yeteri derecede akî yetişkinlik kazandığı var sayıldığı içindir ki aksini gösteren bir delil olmadıkça kişi akıl ve bulûğ ile hukuksal olarak tam edâ ehliyeti kazanır. Bulûğ, insanın edâ ehliyeti yönünden cenin, küçüklük ve temyiz devrelerinden sonra dördüncü dönemidir. Bâliğ olan kimse gerek iman esasları gerekse de ibadetler, haramlar ve hukukî mesuliyetler ile dinî, içtimâî ve hukukî düzenin sağladığı haklardan faydalanma yönünden tam ehliyet sahibi olup artık mükellef durumundadır. Böylelikle çocukluk sebebiyle tanınmış muafiyetler de bulûğa ermekle ortadan kalkmaktadır. Hadiste, kendisinden dinî ve cezaî mesuliyetin kaldırıldığı bildirilen üç grup şahıstan birisi de bulûğa ermemiş çocuk olduğu bilgisi de çocuğun bulûğdan önce mükellef olmadığına işaret etmektedir.¹⁵

1.3. Rüşd

“Rüşd” kelimesinden türemiş olan rüşd sözlükte “hidayete ermek, doğru yolu bulmak, bir işte veya yolda isabet etme, mâkul davranmak”¹⁶ gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak, kişinin mallarını din, akıl, mantık ve iktisat prensiplerine uygun biçimde koruyup harcamasını sağlayan fikrî olgunluğa sahip olması anlamına gelmektedir.¹⁷ Şâfiî'ye göre bunun yanı sıra dinî ve ahlâkî açıdan adalet vasfını taşımasını ifade eder.¹⁸ İmam Mâtürîdî de rüşd kelimesini akıl, kavrayış, vakar, malı muhafaza ve onu ıslah etmek¹⁹ anlamlarında kullanmasının yanı sıra tarik-i

¹⁴ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, *el-Muhtaşar İhtilâfî'l-ulemâ*; ihtisar, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, thk. Abdullah Nezir Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Beşairu'l-İslamiyye, 1417), 2/5-6; Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir en-Nisâbüri, *el-İknâ*; thk. Abdullah b. Abdülazîz el-Cibrîn (Riyad: y.y., 1408), 1/332; Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Üm* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1983), 1/87.

¹⁵ Şâfiî, *el-Üm*, 1/87; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (İstanbul: Dâru'l-Mizan, 2005), 3/21-23; Ali Bardakoğlu, “Bulûğ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/414; Ali Bardakoğlu, “Ehliyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/537.

¹⁶ İbn Manzûr, “rüşd”, 2/1649; İsfahânî, “rüşd”, 196.

¹⁷ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 485.

¹⁸ Şâfiî, *el-Üm*, 3/220, 224, 530.

¹⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/26.

müstakim²⁰ ve İslâm²¹ anlamına da geldiğini ifade etmektedir. Bu vasfı taşıyana reşîd denir. Rüşdün karşısı sefeh kavramıdır. Bu durumdaki kişiye sefih adı verilir. Kur'ân-ı Kerîm'de hukukî tasarruflar bağlamında kullanıldığında rüşd kavramı, çocukluk çağını takiben cinsel gelişmenin ötesinde bir fikrî olgunluk düzeyine erişmeyi ifade eder. Aklî ve ruhî olgunluk demek olan rüşd genelde bulûğla birlikte gerçekleşirse de bazı durumlarda bulûğdan sonraya da kalabilir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, "Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin; eğer onların yeterli fikrî olgunluk düzeyine eriştiklerini tespit ederseniz hemen mallarını kendilerine verin"²² buyrulur bu ayırma işaret edilmiştir. Bundan hareketle İslâm hukukçuları kişinin kendi şahsı üzerindeki velâyeti, dinî, cezaî ve hukukî ehliyeti için tek başına bulûğu yeterli görürken malî tasarruflarında tam serbestliğe kavuşması için bulûğun yanı sıra rüşdü de şart koşmuşlardır. Rüşde kadar kişi bu açıdan eksik ehliyetli hükmündedir. Rüşd, insan hayatının devreleri incelenirken kişinin kendi fiiliyle haklar ve borçlar meydana getirebilmeye ehil sayılması anlamına gelen edâ ehliyetinin tam olarak kazanılması aşamasını belirtmek için kullanılır. Kişi reşid olarak bulûğa erince iman, ibadet ve diğer hususlardaki şer'î mükellefiyetlerin muhatabı sayılmakta, yaptığı hukuka aykırı fiillerden sorumlu olmakta ve hukukî işlem ehliyetine tam anlamıyla sahip olmaktadır.²³

1.4. Ehliyet

Arapça'da "ehl" kökünden²⁴ türetilmiş yapma bir masdar olan ehliyet sözlükte "yetki, sahiplik, aidiyet, elverişlilik, liyakat ve yeterlilik" gibi anlamlara gelir.²⁵ Terim olarak ehliyet, kişinin lehine ve aleyhine olan şer'î tekliflerin teveccühüne ve vücûbüne salâhiyetli olmasıdır.²⁶ İnsanın akıl denilen anlama, düşünme ve ona göre davranma kabiliyetine sahip olması anlamındaki ehliyet ve sorumluluktan maksat, insanın dinî olan daveti anlayacak seviyede olmasıdır. Bu açıdan tartışılan dinî sorumluluk için aklın tek başına yeterli olup olmadığı veya akla ek başka ilâve şartlar arandığı gibi hususlar ehliyetin mahiyet ve kapsamını açıklama amaçlıdır. Kişinin dinî ödevlerle mükellef tutulması, hukukî işlem ve davranışlarının geçerliliği, toplumsal ve cezaî sorumluluk taşıyabilmesi, hak ve borçlarının sabit olması gibi farklı seviyedeki hak ve yükümlülükler onun şer'î hitaba muhatap olmasının değişik alanlardaki

²⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 16/155.

²¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/160, 16/170.

²² Kur'an Yolu (Erişim 20 Ocak 2024), en-Nisâ 4/6.

²³ Saffet Köse, "Rüşd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/298; Bardakoğlu, "Bulûğ", 6/414; Bardakoğlu, "Ehliyet", 10/537.

²⁴ Ehl kelimesinin anlamları için bk. İskender Şahin, "Kur'ân'da Ehl Kavramına Bakış", *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 13 (Aralık 2021), 57-77; Orhan Atalay, "Kur'an'da Sosyal Grup İfade Eden Kavramlar", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2001), 200-203; Faruk Tuncer, "Kur'an-ı Kerim'de Sosyal Grup İfade Eden Kelimelerin Nüzul Sürecindeki Değişimleri", *EKEV Akademi Dergisi* 16/53 (2012), 36-38.

²⁵ İbn Manzûr, "ehl", 2/163; İsfahânî, "ehl", 29.

²⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 31

tezahürleridir. Bunların her bir türü farklı seviyede aklî ve bedenî yetişkinliği gerektirmektedir. Bunun için de ehliyet kişinin anlama, düşünme ve yapabileme kabiliyetinin inkişaf seyrine bağlı olarak tadrîcen gelişme gösteren itibarî bir sıfat şeklinde düşünülebilir. Bu ehliyetleri şu şekilde sıralamak mümkündür: 1-Vücûb Ehliyeti, 2-Edâ Ehliyeti: a) Temyiz Öncesi Dönem. b) Temyiz Dönemi. c) Bulûğ ve Rüşd Dönemleri.²⁷ Kur'ân-ı Kerîm'e bakıldığında ehl kelimesi değişik anlamlarda kullanıldığı halde ehliyet kelimesi geçmemektedir.²⁸

1.5. Teklîf

Bu çalışmanın üzerine bina edildiği temel kavramlardan biri de tekliftir. Özellikle kelâmcıların teklife getirdikleri anlam ve içerik konuyu anlama açısından önem taşımaktadır.

Sözlükte "klf" fiilinden türeyen teklif "birine yapılması zor bir işi yüklemek, bir şeye düşkün olmak, bir işi güçlüğüne rağmen üstlenmek" anlamına gelmektedir.²⁹ Terim olarak, İslâm'ın ehliyetli kimselere bir takım şeyleri yapmalarını, bir takım şeyleri de terk etmelerini emretmesidir.³⁰ Teklîf ile yükümlü tutulan kimseye de mükellef denir. Kulların dinen yapmakla veya kaçınmakla yükümlü buldukları işlere "ef'âl-i mükellefîn", bunlarla ilgili hükümlere "ahkâm-ı tekliyye" denmektedir. Mükellefiyetin temel şartı kişinin temyiz kudretine sahip olarak bulûğa ermesidir. Bir kimsenin mükellef olabilmesi için teklif hitabını anlayabilecek ve gereğini yerine getirebilecek güçte bulunması gerekir.³¹

Kelâmda teklif meselesinin mihenk noktası, Cenâb-ı Hakk'ın güç yetiremeyeceği bir şeyle kulunu yükümlü tutmasının (teklîf-i mâ lâ yutâk) aklen mümkün olup olmaması oluşturmaktadır. Bunun anlaşılması için teklifi, öncelikle kudret veya istitâat kavramları çerçevesinde değerlendirdikleri görülmektedir. Bu da Allah'ın kudreti, iradesi ve teklif edip etmemesi ile insanın kudreti, iradesi ve mükellef olup olmaması açısından değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

Teklif ile ilgili olarak öncelikle Allah'ın kullarını bazı yükümlülüklerle mükellef tutmasının hikmeti üzerinde durulmaktadır. Bu çerçevede meseleye bakıldığında kelâm âlimleri teklifin şartlarına yönelik bir çerçeve belirlemeye çalışmaktadırlar. Açıklık getirilmesi açısından klasik kelâmcıların öncülerinden olan İmam Mâtürîdî'nin teklif ve çocukların iman ile mükellef tutulması hakkında şunlar söylenebilir.

²⁷ Ebû Zeyd Abdullâh (Ubeydullâh) b. Muhammed b. Ömer b. İsâ ed-Debûsî el-Hanefî, *Takvîmü'l-edille fi'l-uşûl-fikh*, thk. Halil Muhyiddîn el-Meys (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 61, 68, 417-420; Bardakoğlu, "Ehliyet", 10/534-537.

²⁸ bk. Muhammed Fuâd b. Abdîlbâkî b. Sâlih el-Mısırî, *el-Mu'cemü'l-müfêhes li-elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420), "ehl", 121-123.

²⁹ İsfahânî, "klf", 439; İbn Manzûr, "klf", 2/3917.

³⁰ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 561.

³¹ Mustafa Sinanoğlu, "Teklîf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/385.

Mâtürîdî'nin *Kitabu't-Tevhîd* adlı eserine bakıldığında, çocukların imanı problemine ayrı bir başlık açmadığı ancak istitâat ve teklifi işlerken güç yetirebilmenin şartlarından olan akıl edebilmeyi zikrederek teklifi işlediği görülmektedir. İş görebilme gücünden mahrum olan birisi için mükellef tutulmasının ise aklen muhal olduğunu belirtmektedir.³² Çünkü bir şeyin olması için onun öncü sebeplerini Allah önceden musahhar kılmaktadır. Bu öncüllerin olmaması ayrı bir şey bu öncülleri kaybetmek veya yitirmek ise ayrı şeylerdir. Bir şeyi yitirmek onun olmaması anlamına gelmemektedir.³³ Böylelikle akletme durumuna gelenin mükellef olacağını belirttiği söylenebilir. Aksi takdirde güç yetirilemeyecek bir şeyle mükellef tutma durumu ortaya çıkmaktadır ki bu da akli bir şey olmayıp Allah'ın hikmetine uygun değildir.³⁴ İmam Mâtürîdî, teklif ve kudret ilişkisini istitâatın iki zıt fiili gerçekleştirmeye elverişli bulunduğu görüşünden hareketle ele almakta, bunun kabul edilmemesi durumunda kişinin yaptığı bir işin zıddını işleme kudretinden mahrum olması ve fiillerin iradî değil tab'an meydana gelme sonucunu doğuracağına söylemektedir.³⁵ Bu nedenle Allah'ın hikmetine uygun bir şekilde insanın güç yetirebileceği şeyleri emretmesi aklen gereklidir. Allah'ın kâinata koymuş olduğu genel geçer kurallar çerçevesinde bakıldığında güç yetirebilme durumunun sağlanması için öncüllerin oluşmasıyla teklifin olacağını, aksi durumda ise teklîf-i mâlâ yutak/güç yetirilemeyecek şeylerin teklif edilmesinin söz konusu olacağını ve bunun da Allah için aklen uygun olmayacağını belirtmektedir.³⁶

Mâtürîdî geleneğe mensup âlimler de İmam Mâtürîdî'nin görüşünü benimseyerek insanın güç yetiremeyeceği şeylerle mükellef olmayacakları yönünde görüş belirtmişlerdir. Onlara göre, tekliften önce güç yetirebilme hususunda öncüllerin olması ardından teklifle sorumlu tutulacağıdır. Bu nedenle teklifin yerine getirilebilmesinin şartı, teklifin imkân dâhilinde olmasına bağlıdır. Bu imkânda selim azalara (sağlıklı organlara) ve sâlih (elverişli) sebeplere bağlı olan istitâatledir. Yoksa mümkün olmayan bir şeyle teklifte bulunmak ise abes anlamına gelmektedir ki bu da Allah için caiz değildir.³⁷ Bu nedenle Allah'ın bir şeyi teklif etmesi hakkında konuşmak doğru değildir. Çünkü Allah'ın fiilini caiz ve mümkün olmamakla nitelemek doğru değildir. O bir şey emretmişse kişinin gücünün yettiğini teklif eder.³⁸

³² Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçî (Ankara: İsam Yayınları, 2003), 418.

³³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 419.

³⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 425.

³⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 420-425.

³⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 426-437.

³⁷ Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid en-Nesefî, *et-Tevhîd li-kavâ'id-i't-tevhîd*, nşr. Habibullah Hasan Ahmed (Kahire: Dâru Tabaati'l-Muhammediyye, 1986), 257-258; Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr es-Sâbûnî el-Buhârî, *el-Bidâye fi usûli'd-dîn/Maturidiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995), 141.

³⁸ Sadrü'l-İslâm Ebû'l-Yûsuf Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerim el-Pezdevî, *Uşûlü'd-dîn*, thk. Hans Peter Linss (Kahire: Dâru İhyâ'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1963), 124.

Mâtürîdîler, teklifin sebep ve hikmetini de insanın yaratılış gayesinden hareketle açıklayarak, Allah'ın şuurlu bir canlı olarak yarattığı insanı sorumlu tutmamasının ve sorumlu tuttuğu halde ona yol göstermemesinin hikmetle bağdaşmayacağını belirtirler. Emir ve nehyin hikmeti bunların sahibini tanımaktır. Allah, kendi birliğine ve hikmetine işaret eden bir âlem yaratmıştır. O'nun, mükellefleri bunu anlamaktan mahrum bırakması ise düşünülemez; zaten bu takdirde âlemi yaratmasının da bir anlamı kalmamaktadır.³⁹

Bu bilgilerden anlaşılmaktadır ki Mâtürîdîler'e göre insanın ilâhî emir ve nehiylere muhatap kılınması bilinçli oluşuna bağlıdır. Ancak bu, talep edildiğinde elde edilebilecek türden bir bilgi değildir. Sorumluluk açısından kudret de aynı konumdadır. Örneğin; âciz bir kişi kudretten, mecnun olanda şuurdan mahrum olduğu için mükellef değildir. İş görme gücünden yoksun bırakılan kişinin mükellef tutulması aklen imkânsızdır. Ancak sarhoş ise kudretini kendi istek ve iradesiyle kaybettiği için mükellef tutulur.⁴⁰ Ayrıca denilebilir ki mükellefiyeti için öncül şartları oluşmamış çocukların imanla mükellef tutulması Allah'ın hikmetine münafî olarak teklif-i mâlâ yutak anlamına geldiğinden İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîler açısından uygun görülmemektedir. Çocuklarda imanın vücûbiyeti şart olmayıp ancak kendileri yetişkin biri gibi iman etmeleri ve ibadette bulunmaları teşvik açısından tavsiye edilmesi yeğlenmektedir.

İmam Eş'arî'de ve Eş'arîlikteki teklif ve çocukların iman ile mükellef olmaları konusuna bakıldığında öncelikle onların insan ve Allah tasavvurunu anlamak gerekir. Eş'arî geleneğe göre Allah, her şeye gücü yeten, onun emir ve iradesi dışında hiçbir şey yapılamayandır. İyi ve kötü her şey Allah'ın iradesiyle olup, kötülüğü irade etmesi ise emretmesi anlamında değildir. İnsan ise Allah'ın bu küllî ve şümullü irade, ilmi ve gücü karşısındaki konumu sadece kesp etmekle sınırlı olup bunun dışında herhangi bir etkisinden pek söz edilemez.⁴¹ Buradan hareketle Eş'arî ve Eş'arî kelâmcıların çoğuna göre, "Rabbimiz, takat getiremeyeceğimiz şeyi bize yükleme!"⁴² âyetindeki "takat getiremeyeceğimiz" ifadesine göre insanların bu yönde bir taleplerinin olması, takat getirilemeyeceklerin olabileceğini ve bunun da caiz olduğunu göstermektedir. Bu nedenle insanın gücünü aşan şeylerle sorumlu tutulabileceğine bu âyeti de delil göstererek güç yetirilemeyen bir şeyle teklifin caiz olduğu görüşündedirler.⁴³

³⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 157; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 4/53-54, 5/368-369.

⁴⁰ Sinanoğlu, "Teklif", 40/386.

⁴¹ Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâil b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Eş'arî el-Basrî, *el-Lüma' fi'r-red ulâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida*; tsh. Hamudeh Garabeh (Kahire: y.y., 1975), 33-56; Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâil b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Eş'arî el-Basrî, *el-İbâne an usûlü'd-diyâne*, thk. Abdulkadir el-Arnâvud (Dimeşk: Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1981), 118-119, 125; Ebü Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkîllânî, *et-Temhîdü'l-evâil ve telhîşü'd-delâil*, thk. Şeyh İmaduddîn Ahmed Haydarî (Beyrut: Müessesetü'l-Kütüb's-Sekâfiyye, 1987), 323-325.

⁴² el-Bakara 2/286.

⁴³ Eş'arî, *el-İbâne*, 119-121; Eş'arî, *el-Lüma'*, 98-107; Ebü'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Îcî, *el-Mevâkıf fi ilmi'l-keîlâm* (Beyrut: 'Alemü'l-Kütüb, ts.), 330-331.

Eş'arîlerin burada temel hareket noktası, Allah'ın mutlak hâkim olup her şeye hükmeden, iradesi ve gücü her şeyi kuşatandır. Allah için bunun dışında bir şeyin olmasını düşünmek bile ulûhiyetine halel getirilebilecek bir varlık anlamına geleceği düşüncesidir.⁴⁴ Bu nedenle Eş'arîler'e göre bütün ilâhî fiiller hikmet ve adalet sonucu olmakla birlikte bu fiillerde menfaat elde etme veya zararı ortadan kaldırma anlamında bir hikmet aramak gereksizdir.⁴⁵

Buradan hareketle Eş'arî geleneğe göre çocukların imanla mükellef tutulması mümkündür sonucu çıkarılabilir. Yani iman etmek açısından çocuklar bulûğa ermeseler de imanla mükellef tutulabilmeleri aklen caizdir. İmanla mükellef tutulamazlar demek Allah'ın güç, emir ve iradesine bir sınırlama getirmek anlamına geleceğinden doğru değildir. Ancak Eş'arîlerin bir kısım şartlarla bunu söyledikleri ilerdeki konuda anlaşılacaktır.

Mu'tezileye bakıldığında "teklîf-i mâlâ yutak"ın caiz olmadığını belirterek Mâtürîdîlere yakın durduklarını söylemek mümkündür. Ayrıca Mu'tezileye göre, teklif edilen şeyin imkân dâhilinde olması, teklifin şartlarındanadır. Bunun yanı sıra akıl, bilgi ve güç gibi unsurlar da teklifin yerine getirilmesi için gerekli olan şartlar olup bunlar bulunmazsa sorumluluk da olmaz. Mu'tezile'nin meseleye bakışındaki hareket noktasının "aslah" görüşü çerçevesinde şekillendiğini söylemek mümkündür. Buna göre peygamber göndermek, sorumlu tutulabilmeleri için insanların önündeki her türlü engeli ortadan kaldırmak, itaat edenleri mükâfatlandırıp günah işleyenleri cezalandırmak, kullara teklif edilenleri yapabilecek güçte yaratmak gibi şartların hazırlanması Allah'a vaciptir.⁴⁶ Bu nedenle Mu'tezile'ye göre insanların sorumlu tutulabilmesi için ihtiyarî fiillerini hür bir irade ve kudretle yapabilmeleri gerekir. Böyle olmadığında kulları mükellef tutup cezalandırmak ise Allah'ın adaletine aykırı olmaktadır.⁴⁷ Mu'tezile'nin bu yaklaşımına göre çocukların iman ile mükellef tutulmalarının Allah'ın adaleti açısından uygun görmedikleri sonucu çıkarılabilir. Ancak Mu'tezile'nin de bu meseleyi bir kısım şartlara bağladıkları bir sonraki başlıkta izah edilecektir.

Özetle söylemek gerekirse teklife kudretle olan ilişkisi bağlamında yaklaşan kelâmçılar, Allah'ın mükellefleri güçlerinin yetmeyeceği şeyle yükümlü tutmadığı noktasında ittifak etmiştir. Ancak Mâtürîdiyye ile Mu'tezile, Allah'ın kişiye güç yetiremeyeceği şeyi yüklemesi ve onu yükümlü tutmasının câiz olmadığını belirtirken, Eş'ariyye ve Cebriyye ise bunu aklen mümkün görmekte-dirler.⁴⁸

⁴⁴ Erkan Yar, *Müslüman Kelamında Teklif ve Sorumluluk* (Elazığ: Ankara Okulu Yayınları, 2001), 58-59.

⁴⁵ Sinanoğlu, "Teklif", 40/386.

⁴⁶ Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbar b. Ahmed b. Abdilcebbar el-Hemedânî, *Şerhu'l-Uşûli'l-İmamse*, thk. Abdülkerim Osman (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1996), 510-515; Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbar b. Ahmed b. Abdilcebbar el-Hemedânî, *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-âd*, thk. Muhammed Ali Neccâr - Abdulhalim Neccâr (Kahire: y.y., 1965), 11/134.

⁴⁷ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, 11/367-375.

⁴⁸ Sinanoğlu, "Teklif", 40/386.

2. Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin Usûlü'd-dîn'inde Çocukların İmanı Meselesi

2.1. Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin Usûlü'd-dîn'inde Çocukların İmanında Vücûbiyet Zamanı

Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn* adlı eserinin iman bahsinde öncelikle iman ve iman ile ilgili tanımlamaları vermektedir.⁴⁹ Ardından bahsin alt başlıklarından olan beşinci sırada çocukların imanını ele almaktadır. Burada öncelikle çocuklar için imanın ne zaman vacip olacağını işleyerek konuya giriş yapmaktadır. Başlangıçta aynı zamanda imanın vacip olma zamanı ile ilgili Mu'tezile'nin görüşlerine yer vermektedir.⁵⁰

Bağdâdî'nin ifade ettiğine göre Mu'tezile'nin bir kısmı imanı, ma'rifet kazanmakla yani neyin ne olduğu farkındalığının oluşması zamanında vacip olacağını ifade etmektedir. Onlara göre iman etmenin vücûbiyet vakti, imanın sıhhat vaktidir. İmanın sıhhat şartlarını yerine getirenler iman etmekle mükellef olur. Bu nedenle imanın sıhhat şartlarından biri de imanda ma'rifettir. Mu'tezile'ye göre marifetin yanında diğer bir şartta bu marifetin aynı zamanda istidlal ile desteklenmesi ve aklın da sıhhatinin tamam olması gerekir. Böylelikle imanla mükellef olma vaktinin oluştuğunu söylemektedirler. Ancak burada bulûğ çağına erme şartını ileri sürmedikleri görülmektedir. Marifetin istidlal ile desteklenmesini imanın sıhhat şartı olduğunu ileri süren Mu'tezlî âlimlerinden Nazzâm (ö. 231/845)⁵¹, İskâfî (ö. 240/854)⁵², Ca'fer b. Harb (ö. 236/850-51?)⁵³ ve Bişr b. Mu'temir (ö. 220/825)'den⁵⁴ örnek

⁴⁹ Müellif ilgili eserinde İmam Eş'arî ve Eş'arîler ile ehl-i sünnet dediklerinin iman kavramını, lügat anlamı temelinde ele alarak tasdik olduğu yaklaşımını benimsediği ve buna dair farklı görüşleri de aktarmak suretiyle onların doğru olmayıp kendi mezhebinin doğru olduğuna dair âyet ve hadislerden deliller getirerek ispat yoluna gittiği görülmektedir. Burada iman kavramı yanında ayrıca müslüm ve tasdik kavramlarını da açıklamaktadır. Müellifin iman, müslüm ve küfür kavramları ile ilgili geniş bilgi için bk. Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 247-251. Ayrıca bk. Hüseyin Doğan, "Fırak Müellifi 'Abdulkâhir El-Bağdâdî'de "İman" Kavramı", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 7/2 (Güz 2012), 83-108.

⁵⁰ Mu'tezile'nin imana genel yaklaşımının "iman, marifet (kalp ile bilme), söz (dil ile ikrar) ve amellerde bulunmak" şeklinde tanımlanmakta ve ameli de imana dâhil etmektedir. Ahmed b. Yahya İbnü'l-Murtazâ, *Tabâkâtu'l-Mu'tezile*, nşr. S. Diwald Wilzer (Beyrut: y.y., 1960), 8; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-hamse*, 478; Recep Önal, "İman ve Mahiyeti Konusunda Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet Polemiği", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (Mart 2015), 128-138.

⁵¹ İsmi Ebû İshâk İbrâhîm b. Seyyâr b. Hânî' en-Nazzâm olup Basra Mu'tezile ekolünün ileri gelen kelimcilerinden ve Nazzâmiyye kolunun kurucusudur. (İlyas Çelebi, "Nazzâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/466.

⁵² İsmi Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdillâh el-İskâfî olup Semerkant asıllı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi ve ailesinin Irak'ta yerleştiği yere nispetle İskâfî diye anıldı. Bağdat Mu'tezilesi âlimlerindendir. bk. İsa Doğan, "İskâfî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/551.

⁵³ İsmi Ebû'l-Fazl Ca'fer b. Harb el-Hemedânî olup ataları Güney Arabistan'daki Kahtân kabilesinden sonradan Hemedan'a yerleştikleri için Hemedânî nisbesiyle anılır. Bağdat Mu'tezilesi'ne bağlı kelâm ve fıkıh âlimi. bk. Cihat Tunç, "Ca'fer b. Harb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/549.

⁵⁴ İsmi Bişr b. el-Mu'temir el-Hilâlî el-Bağdâdî olup Bağdat veya Kûfe'de doğduğu rivayet edilir. Bağdat'ta Mu'tezile ekolünün kurucusu, tevellüd nazariyesini ortaya atan ve edip olduğu belirtilmektedir. bk. Muhammed Murtaza Çavuş - Hüseyin Esved, "Bişr el-Mu'temir'in Sahife'sinde Edebî Eleştiri ve Belâgate Dair Düşünceler", *Mizânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 14 (Haziran 2022), 205.

vermektedir. Bunlar, Allah bir kimseyi akıllı olarak yarattıktan sonra kendisini ve âlemdeki başkalarını görüp bunları yaratanın Allah olduğunu bilmesiyle iman etmenin vacip olma zamanının başladığını söylemektedirler. Ayrıca Bağdâdî, Mu'tezile'ye göre imanın vacip olmasının ön şartı olan hatasız (istisnasız) olarak ma'rifetin ve imanın akılla bilinebileceğini söylediklerini belirtir. Bu ma'rifetin ise ancak nazar ve istidlal ile yerine getirileceğini aktarır. Bu şartları yerine getirip getirmediğine dair bir çocuğa şu sorgulamaların yapılmasını örnek verdiklerini belirtir. Saniin cisim olup olmadığı, görülebilmemesinin caiz olup olmadığı, benzerinin olup olmadığı veya mahlûkatı bir menfaat için yaratıp yaratmadığı, isyan ederse cezalandırılıp bu cezanın devamlı olup olmayacağı gibi meselelerde aklen muhakemesinde hatalı olsa da düşünebilme yeteneğinden dolayı bir çocuğun imanla mükellef olma vakti anlamına geldiğini aktarmaktadır. Mu'tezile'ye göre bu şekildeki bir çocuk için nazar ve istidlalin gerekli olduğunu belirterek, eğer bir kasdîlik yoksa akli yaklaşımlarda isabet etmeyip hata etse de bu durumun onun için caiz olacağını ve aleyhine hüküm verilemeyeceği görüşünü nakleder.⁵⁵ Ancak Ca'fer b. Mübeşşir (ö. 234/848-49)⁵⁶'in va'îd hariç olmak üzere (bu konuların) tümünde Nazzam'ın dediğine katıldığını belirtir. Va'îd meselesinde itiraz ettiği noktanın ise müfekkirin Rabbine isyan ettiğinde devamlı olarak isyanının akıbetini bilinemeyeceği fikrine katılmayarak va'îdin yani cezanın devamlılığının akılla bilineceğini söylemektedir. Böylelikle aklen tefekkürde bulunabilen çocukların imanla mükellef olmaya dair bir sorumluluk kazandırdığı belirtilmektedir.⁵⁷

Yukarıda görüldüğü üzere Bağdâdî, ilk önce Mu'tezile'den başlayarak bir çocuk hakkında bulûğ çağına şart olmadığını, aklını kullanarak muhakeme duygusunu kazanma ve bununla bilgi sahibi olma yaşının aynı zamanda imanında kendisine vacip olma yaşı olarak gördüklerini belirtmektedir. Böylelikle Mu'tezile'nin akli melekelerle (istidlal ve marifet kesp etme ile) yola çıkarak insanın sorumluluğu bağlamında çocukların iman etme zamanını tayin ettikleri anlaşılmaktadır.

Bağdâdî'nin bu ilk bilgilerden sonra Ebu'l-Abbas el-Kalânîsî (ö. 4./10. yüzyıl başları ?)⁵⁸ ve ashabımızdan ona tabi olanlar akıl cihetiyle yani nakli olmayıp da akli açıdan bakıldığında, akli maariflerin (bilgilerin/verilerin) akla vacip olduğunu

⁵⁵ Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn*, 256.

⁵⁶ İsmi Ebû Muhammed Ca'fer b. Mübeşşir b. Ahmed es-Sekafî el-Kasabî olup Bağdat ekolüne bağlı Mu'tezile kelâmcısı ve fakih. bk. Emrullah Yüksel, "Ca'fer b. Mübeşşir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 553.

⁵⁷ Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn*, 256.

⁵⁸ İsmi Ebû'l-Abbâs Ahmed b. İbrâhîm b. Abdillâh el-Kalânîsî olup erken dönem Ehl-i sünnet kelâmcısı. Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte onun, bugünkü İran'ın başkenti Tahran'ın bir semti olan eski ilim ve kültür merkezi Rey'de doğmuş olduğu tahmin edilir. Kalânîsî, Selef akaidini kelâmî delillerle ve temel burhanlarla destekleyen bir kelâmcı olup, Selef anlayışı ile Ehl-i Sünnet kelâmı arasında bir köprü mahiyetinde olan İbn Küllâb (ö. 240/854) ve Muhasibî'nin (ö. 243/857) çağdaşı olduğu ve Allah'ın sıfatlarını kabul edip Mu'tezile'ye karşı tavır aldığı bir ehli sünnet kelâmcısı olarak anılmaktadır. bk. Tevfik Yücedoğru, "Ebu'l Abbâs el-Kalânîsî'nin Kelâmî Görüşleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2011), 79-93; M. Sait Özervarlı, "Kalânîsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/223; Şerafeddin Gölcük, *Kelâm Tarihi* (Konya: Esra Yayınları, 1992), 68.

söylediklerini belirtir.⁵⁹ Tabi buradaki akli cihetiyle vücûbiyeti, aklen gereklilik anlamında kullandığı düşünülmektedir. Çünkü devamında vücûbiyetin başlangıcının naklî olduğunu belirtmektedir. Daha sonra ise şöyle devam eder: “Şeyhimiz Ebu'l-Hasen (ö. 324/935-36)⁶⁰, Dırar b. Amr (ö. 200/815 [?])⁶¹ ve Bişr b. Gıyas (ö. 218/833)⁶²'in ise imanın sıhhatinin ve ma'rifetin vakti, aklın kemale erdiği vakittir. İksinin (iman ve marifetin) vücup vakti ise akıl ile bulûğun ictiması zamanı olup bu vücûbiyette ancak şer'î cihetle olacağını belirttiklerini söylemektedir”.⁶³ Müellif, Ebu'l-Hasen el-Eş'ârî'ye yakın düşünen bir kısım Mu'tezile'nin de görüşlerini verdiği görülmektedir.

Burada iki durumun olduğu ortaya çıkmaktadır. Öncelikle bir insanda imanın sıhhat ve marifeti, aklın kemaline bağlanmaktadır. Akıl, kâmil olursa iman ve marifetten söz edilebilir. Ardından imanın vacip olması zamanı ise akılla beraber bulûğunda olması gerektiği şart koşulmaktadır. Akıl tek başına yeterli olmayıp bulûğa ermenin de gerektiği vurgulanmaktadır. Burada dikkati çeken şey kâmil olan aklın yanısıra, iman ve marifetten söz edilirken bulûğa ermenin de eklenmesi vücûbiyetin başlangıcı için yeterli görülmemektedir. Denebilir ki bu öncül koşulların yerine gelmesinden sonra şer'î bir dayanakla vacip olmanın başlayacağı üzerinde durularak daha çok nakilci bir yaklaşımın ağırlık kazandığı görülmektedir.

Bağdâdî'nin burada kendi mezhebinin, imanda vücûbiyetin vaktinin “aklın kemale ermesi ve bulûğla beraber şeriatın belirlediği vakittir” yaklaşımını şu hadis ile destekte bulunduğu görülmektedir: “Çocuktan baliğ oluncaya, mecnundan (bu durum geçinceye ve uyuyandan uyanıncaya kadar sorumluluk kaldırılmıştır.”⁶⁴ Bağdâdî, bu hadisin çocuğun mükellefiyet zamanının bulûğ ile başladığına dair delil olduğunu belirterek Eş'ârîlerin genel yaklaşımını kabullendiği görülmektedir.

Bağdâdî'nin bu konu çerçevesinde çok farklı yaklaşımı bulunan Kerrâmiyye'nin de görüşlerini naklettiği görülmektedir.⁶⁵ Kerrâmiyye'ye göre iman herkeste ilk zerre

⁵⁹ Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 256.

⁶⁰ Müellifin şeyhimiz Ebu'l-Hasen'den maksadının birçok yerde geçtiği gibi kendi mezhebi olan Eş'ariyye'nin kurucusu Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâil b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Eş'ârî el-Basrî olduğu anlaşılmaktadır. bk. Arıcı, *Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin Nübüvvet ve Âhiret Anlayışı*, 9; İrmaklı, *Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin Ehl-i Sünnet Anlayışı*, 8.

⁶¹ İsmi, Ebü Amr Dırar b. Amr el-Gatafânî el-Kûfî olup Basra Mu'tezilesi'nin ilk âlimlerindendir. bk. Mustafa Öz, “Dırar b. Amr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/274.

⁶² İsmi, Ebü Abdîrahmân Bişr b. Gıyâs b. Ebî Kerîme el-Merîsî el-Bağdâdî olup Cehmiyye ile Mürcie'nin görüşlerini benimseyen kelâmci ve Hanefî fakihî. bk. Ahmet Saim Kılavuz, “Bişr b. Gıyâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/220.

⁶³ Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 256-257.

⁶⁴ Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 257.

⁶⁵ Kerrâmîler'in sık sık zikredilmesi o dönemde Şafîi/Eş'ârîlerle Kerrâmiyye arasındaki fikrî anlaşmazlığın etkin olduğundan dolayıdır. Öyle ki bu mücadele bazen karşılıklı tartışmalar halinde Bağdâdî'nin de bunda öncü olduğu görülmektedir. Meselâ, 370 (980-81) yılında Sâmanî Devleti'nin valilerinden Ebü'l-Hasan Muhammed b. Sîmcûr'un huzurunda Abdülkâhir el-Bağdâdî ile Kerrâmiyye'nin önde gelen âlimlerinden İbrâhim b. Muhâcir arasında Allah'a cisim denilip denilemeyeceği ile ilgili bir tartışma yapılmıştır. Nîşâbur'da meydana gelen bu karşılaşmadan sonra Şafîîler/Eş'ârîlerle Kerrâmîler arasındaki tartışmaların iki üç asır boyunca devam ettiği belirtilmektedir. bk. Sönmez Kutlu, “Kerrâmiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınlar, 2022), 25/294.

halinde iken bulunmaktadır.⁶⁶ Kerrâmilerin çoğuna göre zerrelere me'murîn/emredilenler olduğunu ve bu durumdaki zerrelere cevap vermesinin de taât olduğunu iddia etmektedirler.⁶⁷ Böylelikle Kerrâmiyye'nin genel yaklaşımına göre imanda mükellefiyet aslında daha dünyaya gelmeden "kalû belâ" da başlamaktadır. Oradaki sorguya mukabil verilen olumlu cevap, imanın o zamandan başladığına delil olduğuna kani oldukları görülmektedir.

Kerrâmiyye'nin bu yaklaşımının doğru olmadığına dair itirazda bulunan Abdulkâhir el-Bağdâdî: "*Şayet zerrelere "kalû belâ"daki bu cevabı iman olmuş olsa ve bununla doğarsalar o zaman Müslüman olanların, müşriklerin çocuklarını köle edinmeleri caiz olmaz çünkü ilk imandan sonra onların çocuklarından şirk ortaya çıkmamıştır*"⁶⁸ demektedir. Bu açıklamasında Bağdâdî, ruhlar âleminde "belâ" ile verilen olumlu cevabın "iman ehli oldular" şeklinde kabul edilmesinin doğru bir yaklaşım olmadığını söylemektedir. Bağdâdî, Kerrâmiyye'nin iman ile ilgili bu yaklaşımının tutarsızlığına iman kavramını açıklarken de değinmektedir. Öncelikle onların "kalû belâ"daki "evet" ifadesinin, sükûtiyle ve dilsizliğiyle beraber söyleyen herkes açısından kıyamet gününe kadar baki olup reddetmedikçe (mürted olmadıkça) iptal olmayacağını ve imanın herkes açısından ikrar anlamına geldiğini iddia ettiklerini nakleder. Aynı şekilde münafıkların gerçek mü'min, imanlarının da peygamberler, melekler ve diğer mü'minlerin imanı gibi olduğunu iddia ettiklerini belirtir. Kerrâmiyye'nin iddiasının münafık bir kimsenin gerçek anlamda mü'min olduğu ancak cehennemde ebedî olarak kalacağını aynı şekilde gerçek anlamda kâfir olanında cennetlik olduğunu caiz gördüklerini nakleder. Buna örnek olarak da, münafıkların reisi Abdullah b. Übey ile sahabeden Ammar b. Yâsir'i örnek verdiklerini anlatır. Kerrâmîlerin bu tür yaklaşımlarının sebebi ise Kitap ve sünnetin zahirine göre tüm taatleri iman olarak kabul etmelerine dayandırdıklarını belirtir.⁶⁹

Bağdâdî, Kerrâmiyye'nin imanın ikrar oluşuna dair sadece nasların zahirine göre hareket etmesinin doğru olmadığını söylemektedir. Kerrâmiyye'nin görüşünün hilafına, imanın aslının kalpte olduğuna dair âyet ve hadislerden delil getirerek cevap

⁶⁶ Kerrâmîler'in ilk zerre olarak ifade ettikleri, dünyaya gönderilmeden önce tüm ruhların muhatap alınıp kendilerine sorulmasına "kalû belâ" diye cevap olarak bilinen ve şu âyette geçen zerre ifadesinden hareketlidir. "*Rabbin Âdemoğulları'ndan -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin rabbiniz değil miyim? "Elbette öyle! Tanıklık ederiz" dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde, "Bizim bundan haberimiz yoktu" demeyesiniz: Yâhut, "Önce atalarımız Allah'a ortak koştu. Biz de nihayet onların ardından gelen zerrelere (nesiliz). Şimdi bâtıla saptanıp kalanların yaptıkları yüzünden bizi helâk mi edeceksin!" demeye kalkışmayasınız*". (el-A'râf 7/172-173).

⁶⁷ Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn*, 257.

⁶⁸ Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn*, 257.

⁶⁹ Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn*, 250. Bağdâdî'nin bu eserinde örneği görüldüğü üzere Kerrâmiyye'nin imana dair görüşleri, genelde onlara muhalif olan kişilerce ortaya konulmuş ve bununla ilgili eleştiriler de o kişiler tarafından bağlı buldukları mezhebin iman anlayışından hareketle ileri sürülmüştür. Kerrâmiyye'nin imana dair görüşleri ve bunları nakledenlere örnekler için bk. İbrahim Bayram, "Kerrâmiyye Mezhebinin İman Anlayışı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (Aralık 2016), 118-140; Mehmet Kenan Şahin, "Kerrâmiyye ve İman Kavramı", *Kader* 16/1 (2018), 16-24; Kutlu, "Kerrâmiyye", 25/295.

vermektedir.⁷⁰ Bunun yanında ayrıca Kerrâmiyye'nin imanın ikrar oluşundan hareketle münafıklarında mü'min sayılacağını ifade etmelerinin isabetli olmadığına ve münafıkların mü'min olmadıklarına dair önce şu âyetleri delil getirir: "*Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir topluluğun, Allah'a ve peygamberine düşmanlık eden kimselere -babaları, oğulları, kardeşleri yahut diğer akrabaları da olsa- sevgiyle bağlandıklarını göremezsin..*"⁷¹ Bağdâdî'ye göre, oysaki münafıkların, Allah'a ve Resulüne hiddetli olanı sevdiklerinden dolayı mü'min sayılamayacağını belirtmektedir. Başka bir âyette: "*Kim Allah'a iman ederse (Allah) kalbine hidâyet verir*".⁷² Bunda da kalbinde hidâyet olmayanın rabbine iman etmediğine dair delil olduğunu belirtir. Ardından destek olması açısından delil olarak bir kısım hadislerden yola çıkarak münafıkların iman ehli olmadıklarına dair görüşünü teyid etmektedir.⁷³

Sonuç olarak Bağdâdî, Kerrâmiyye'nin imanın ikrar oluşuna dair görüşünün doğru olmadığını, bu nedenle de çocukların da imanının vücûbiyet zamanını kalû-belâyaya kadar götürmelerini kabul etmemektedir. İmanın sahihliği ile marifet, aklen kâmil olmaya bağlanırken, aklen kemalle beraber bulûğunda olması gerektiğini şart koşmaktadır. Bağdâdî'nin akıl ve bulûğun bir arada olmasıyla şer'î bir dayanakla vücûbiyetin başlayacağı fikrini benimsediği görülmektedir.

2.2. Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin Usûlü'd-dîn'inde Çocukların İmanının Durumu

Bağdâdî çocuklarda imanın zamanının tayini ile ilgili yaklaşımını verdikten sonra iman ana başlığı altında "çocuklarda imanın durumu" adıyla yeni bir alt başlık açarak bu konuda çeşitli alanlara değinmektedir. Bunlardan ilki ehl-i iman olan çocuklarda hangi şartlarla iman devam edeceği veya hangi sebeplerden dolayı imandan uzaklaşacaklarına dair farklı yaklaşımları zikretmektedir. Önce Kerrâmîler'in görüşünü şöyle aktarmaktadır: "*Çocukların imanı hakkındaki zikri geçen ihtilaflara gelince: Kerrâmiyye, ister mü'min ister kâfirden doğsunlar ilk zerre iken önceki ikrara binaen onların mü'min olarak doğduklarını iddia etmektedir. Onlardan biri bulûğa erip küfre girerse durumuna bakılır, eğer ebeveyni kâfir ise küfrüne karar kılınır, eğer ebeveyni veya birisi mü'min ise (o zaman) mürted olur.*"⁷⁴

Kerrâmiyye'nin, çocukların dünyaya mü'min olarak geldikten sonra ebeveyninin ikisi veya birine göre değerlendirilmesinin Bağdâdî tarafından kabul edilmediği şu şekilde ifade edilmektedir: "*Bu sözlerine binaen onlara deriz ki eğer ebeveyni kâfir olan çocuk mü'min ise kable'l-bulûğ öldüğünde Müslümanların makberine defnedilmesi, yıkanması ve üzerine (cenaze) namazı kılınması mü'minlerin çocuklarına yapıldığı gibi vacip*

⁷⁰ Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 250.

⁷¹ el-Mücâdele 58/22.

⁷² et-Tegâbün 64/11.

⁷³ Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 251. Ayrıca Bağdâdî'nin iman ile ilgili Kerrâmiyye'ye yönelik eleştirileri için bk. Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 111-115, 187.

⁷⁴ Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 257.

olur. (Aynı şekilde) Malı kâfirlere değil Müslümanlara vacip olur. Ayrıca bulûğa erdikten sonra ebeveyninin dini üzere mürted olursa riddeti için öldürülmesi ve cizyesinin kabul edilmemesi vacip olur".⁷⁵

Böylelikle Bağdâdî, Kerrâmiyye'nin aksine, çocukların bu dünyadaki imanının ebeveyne göre değil çocuğun kendi durumuna göre değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Çocuk bulûğdan önce mü'min olarak vefat ettiğinde Müslümanların gördüğü muameleyi görmesi gerektiğini hatta bunun vacip olduğunu belirtmektedir. Ancak bulûğdan sonra kendi tercihi ile ebeveyninin İslâm dışındaki dinini seçip mürted olduğunda mü'minin mürted olması gibi mürtede yapılan uygulamanın kendisi için de geçerli olacağını söylemektedir. Böylelikle Bağdâdî, çocukların bulûğa ermekle artık kendi kararlarını kendilerinin vermeleri gerektiğini savunarak imanda şahsîliği ön plana çıkardığı anlaşılmaktadır.

Bağdâdî, çocukların bu dünyadaki imanı ile ilgili olarak eserinde farklı görüşleri savunan Kaderîlerin ğulat kısmının görüşünü şu şekilde naklederek meseleyi biraz daha açmaktadır: "Kaderilerin ğulat kısmı ise çocuk eğer âlemin hudusluğunu ve Saniin birliğini zarûreten bilir ve Allah'tan gelenleri ikrar ederse o mü'mindir. Eğer bunun zıddına inanır veya zıddını ikrar ederse (o zaman) o kâfirdir."⁷⁶ Kaderilerin ğulat kısmına göre akıllı ile Allah'ın varlığı, birliği, âlemin hudusluğunu bilip ikrar etmesiyle mü'min ancak âlemin hadis olmadığına, Saniin birliğini zarûreten bilmeyip ikrar da bulunmazsa kâfir olacağını söylediklerini nakletmektedir. Onların bu görüşleriyle önceden geçtiği üzere Mu'tezile'nin görüşlerinin örtüştüğü görülmektedir. Ayrıca Bağdâdî'nin, Kaderilerin ğulat kısmından maksadının Mu'tezile'nin aşırı kısmını kastettiğini söylemek mümkündür.

Bağdâdî daha sonra mü'min bir çocuğun ölmesi halinde iman açısından nasıl değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Mu'tezile'nin bir kısmının çocuğun aklen kemalinden önce mü'min veya kâfir olmadığını ve bu halde ölmesi durumunda cennete gireceğini söylediklerini nakletmektedir. Bulûğdan önce aklen kemale erme hususunda ise Mu'tezile'nin, çocuğun akıl ile Allah'ı bulabilmesi ve iman edebilmesi ile ilgili farklı yaklaşımlarını vermektedir. Mu'tezile'nin bir kısmının, adl ve tevhid bilgilerinin tümüyle içine alacak şekilde nefsinin ma'rifetine bağladıklarını aktarır. Eğer marifet ile yani akıl ile bilmezse Ebu'l-Hüzeyl'e (ö. 235/849-850 ?) göre Allah'a düşman ve kâfir olma durumunun ortaya çıktığını ancak Bişr b. Mu'temir'e göre bunun da sem'iyât ile gelen haberlerden şer'an bilmesiyle bu özrü ortadan kalkabileceğini söylediklerini belirtir. İskâfî, Ca'fer b. Harb ve Ca'fer b. Mübeşşir ise istidlale imkân olsun diye hemen karar verilmeyip mühlet verilmesi gerektiğini nakletmektedir.⁷⁷

Bağdâdî daha sonra kendi mezhebinin önceki başlıkta geçen görüşlerini şu şekilde tekraren nakleder: "Bizim ashabımızın usulüne göre ise çocuğun bulûğ ve aklının

⁷⁵ Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn*, 257.

⁷⁶ Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn*, 258.

⁷⁷ Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn*, 258.

tamam olmasından önce herhangi bir şey vacip değildir."⁷⁸ Burada kable'l-bulûğ ile aklının kemale ermesi olmadan herhangi bir mükellefiyet olmayacağını tekrar ifade etmektedir. Görülmektedir ki Bağdâdî önceden geçen bulûğ ve kemal şartını tekrarlamakla kendi Eş'arî geleneğin görüşünü kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Bağdâdî, çocukların imanı bahsinde Müslümanlardan sonra halkayı biraz daha genişleterek ğayr-ı müslim çocuklarının iman durumu ile ilgili görüşlere de yer vermektedir. Bu konuda şunları söylemektedir: *"Şayet müşriklerin çocuklarından biri İslâm kelimesini izhar edip de (Müslüman olduğuna dair) bu halde vefat ederse: Ebu Hanîfe, onun Müslüman olarak öldüğünü söyler."*⁷⁹ Burada Ebû Hanife'nin yaklaşımını verdikten sonra bağlı olduğu Eş'arî geleneğin görüşünü şu şekilde belirtir: *"Ashabımız ise onun durumunun Allah'a kalmış olduğunu lakin Müslümanların makberine defnedileceğini söyleriz. Onun ile ebeveyni arasını ölmeden önce dinden nefyetmelerine tahvil ederiz. Lakin onun malı ebeveynindedir (deriz). Şayet ölmeyip balığ olup ebeveyninin dinini seçerse biz onu mürted saymayız. Ebu Hanîfe ise mürted sayar."*⁸⁰ Böylelikle bulûğa erip de ebeveyninin dinini seçen çocuk için, herhalde baştan itibaren mü'min sayılmadığından mürted olarak değerlendirilmemektedir. Çünkü mürted kavramı İslâm'dan çıkan için kullanılan bir ifade olduğundan bu çocuk zaten mü'min değildi. Hangi inanış üzere ise onun üzerine vefat etmiş olur. Ancak Ebû Hanife'nin kable'l-bulûğ vefat eden çocuğun mü'min, bulûğdan sonra ebeveyninin dinini seçtiği içinde mürted sayıldığı anlaşılmaktadır. Daha sonra da, *"Müslüman evlatlarından bir çocuk şayet riddet kelimesini izhar ederse mürted olmayacağına ve bu durum üzerine ölürse Müslüman ebeveyni ona mirasçı olacağına ve Müslümanların makberine defnedileceğine dair fukaha icmâ etmişlerdir"*⁸¹ sözüyle çocuğun kable'l-bulûğda riddete götüren kelimeleri kullanmasıyla mürted olmayacağını ve Müslüman gibi muamele göreceğini belirtir. Daha sonra ise değişik alternatifleri de göz önünde bulundurarak şunları nakleder: *"Ebeveyni kâfir olup da onlardan biri sonradan Müslüman olması halinde ise çocuğun durumunda ihtilaf vardır. Ashabımız o çocuğun ebeveyninden birinin Müslüman olmasından dolayı Müslüman olacağını söylemektedir. Bunu da Şafî ve Ebu Hanîfe söylemektedir. Malik ise nasıl ki nesep de babaya itibar edilir dinde de babaya itibar edileceğini (belirtmektedir)."*⁸² Burada görülmektedir ki ebeveyninden birinin Müslüman oluşuna göre Müslüman sayılmasının esas alındığını, babanın durumu ne ise o şekilde değerlendirmenin ise ekalliyette kaldığını

⁷⁸ Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 258.

⁷⁹ Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 258.

⁸⁰ Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 258. Her ne kadar direkt olmasa da dolaylı yönden konumuzla ilgili olmasından burada şunu da hatırlatmakta fayda vardır. İmam Eşarî'nin, teklif karşısında müşrik çocukların ahiretteki durumlarına ilişkin onların ahirette yeniden imtihan edilerek teklife muhatap olacaklarını zikretmektedir. Bu çerçevede mü'minlerin çocukları cennete, inanmayanların çocukları ise teklife verecekleri cevaba göre cennet veya cehenneme gireceklerdir. Eş'arî'nin bu fikirlerinde daha çok çeşitli hadislerden yola çıkarak bu sonuca vardığını bu nedenle de haberî bilgilere dayandığını söylemek mümkündür. Harun Çağlayan, "Teklif Karşısında Çocukların Dünya ve Ahiretteki Durumu", *Kelam Araştırmaları Dergisi* 12/1 (2014), 55. Ayrıca bk. Eş'arî, *el-İbâne*, 28, 142-143.

⁸¹ Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 259.

⁸² Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 259.

nakletmektedir.⁸³ Böylelikle Bağdâdî, çocukların iman etmeleri halinin değerlendirmesini yaparken yine kendi mezhebî yaklaşımının ağırlıkta olduğu bir bakış açısı sergilediği ve ardından çeşitli değerlendirmeleri sıraladığı görülmektedir.

Bağdâdî'nin buraya kadar olan kısımlardan şunun da anlaşılması mümkündür. Bağdâdî, bağlı olduğu ehl-i sünnetin Eş'arî geleneği çerçevesinde görüşleri verirken bir taraftan da karşı görüşleri, kabul etmediği düşünceleri vermek suretiyle kendi fikirlerini tahkim ettiği görülmektedir. Adetâ ötekinin vurgusuyla kendisinin ve bağlı olduğu düşünce yapısının yerini belirlemektedir. Kendi görüşlerinin kabulü ötekinin ise kabul edilmeyişini, örneklerini verdiği değişik mezheplerin yaklaşımlarıyla göstermektedir. Bu şekilde, karşı fikrin doğru olmadığı ortaya çıkarılmakla kendi görüşünün doğruluğu ispatlanma yolunun izlendiği gözlemlenmektedir.⁸⁴ Bu yaklaşımın hem bu eserde hem de diğer eserlerinde kendini hissettirdiği kitapları incelendiğinde görülecektir. Bu yönüyle de müellifin hem kendi mezhebine hem de ehl-i sünnete olan bağlılığında belki de kimi zaman aşırılıkların ve taassubun olduğu hissini verdiğini de belirtmek gerekir. Bu bağlılık, yaşadığı ortamların ve zamanın bir yansıması veya gereksinimi şeklinde de görülebilir.

Sonuç

İman, kelâmın temel konularındandır. İşleniş tarzı İslâm kelâmcıları arasında dört ana eksende gelişmiştir. Birincisi imanın sözlük anlamından hareketle tasdik olduğu ile ilgili Mâtürîdî ve Eş'arîler'in genelinin kabulüdür. İkincisi imanın, tasdikin yanında ikrar ve amelinde bulunması gerektiği ile ilgili Haricî, Mu'tezilî ve Şia'nın genelinin yaklaşımıdır. Diğerleri de imanı ikrardan ibaret sayan Kerrâmîler ile imanı ma'rifetten ibaret sayan Cehmiyye ve Mürciyye'nin genel görüşleridir.

İman meselesi işlenirken mükellefiyet vücûbiyetinin ne zaman başlayacağı da önemlidir. Özellikle çocuk yaşta olanlara yönelik iman teklifinin tayin zamanı tartışmalıdır. Klasik kelâm literâtüründe iman konusuna alt bir başlık atmak suretiyle detaylı işleyenlerin başında Abdulkâhîr el-Bağdâdî gelmektedir. Çünkü klasik dönem kelâmcıları genelde bu meseleyi teklif ve istitâat çerçevesinde ele alarak karma bir şekilde işledikleri görülmektedir. Ancak Bağdâdî'nin iman, özellikle de çocukların imanının vücûbiyet zamanı ile imanının durumu diye iki alt başlık halinde işlemesi dikkatleri çekici bir metot olduğu görülmektedir.

⁸³ Çocukların ahiretteki durumları hakkında kelim ekollerinin görüşleri için bk. Çağlayan, "Teklif Karşısında Çocukların Dünya ve Ahiretteki Durumu", 50-58; İbrahim Bayram, "Mu'tezile'de Çocukların Dinî Konumu", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (Ocak-Haziran 2020), 213-217; Hafizullah Genç - Osman Aydın, "Hadis ve Kelâm İlimleri Açısından Müşrik Çocuklarının Ahiretteki Durumları II "Cehennem ve Tevakkuf Görüşleri Özelinde", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 7/2 (Güz 2021), 976-982.

⁸⁴ Mehmet Sever, "Abdulkâhîr Bağdâdî'nin El-Farğ'ında "Öteki"'nin Karakter Özellikleri", *e-makâlât* 12/1 (Bahar 2019), 148, 151.

Bağdâdî'nin bu eserinden yola çıkarak imanun sıhhatinin aklın kemâline bağlı olduğu imanun vücûbiyetinin ise aklın kemâliyle beraber bulûğa ermekle yani olgun bir seviyeye gelmesini ön şart olarak kabul etmektedir. Ancak bunlar tek başına yeterli değildir. Bir şer'î nas emrettikten sonra iman vacip olur. Yoksa akıl tek başına iman etmekle mükellef değildir. Bağdâdî'nin bu yaklaşımının tıpatıp Eş'arî ile Eş'arîlerin genelinin yaklaşımı olduğu ve Bağdâdî'nin burada müntesibi olduğu mezhebinin görüşünü takip ettiği anlaşılmaktadır.

Bağdâdî'nin müşriklerin çocuklarının imanını ile ilgili olarak imanını izhar ettikten sonra vefatı anında durumunun Allah'a havale edildiği, ölmeyip baliğ olup da ebeveyninin inancını benimsediğinde hangi inanç üzere ise onun ile olacağını belirtir. Müslüman çocuklarının riddet etmesi durumunda ise bunun geçerli olmayacağına dair ekseriyetin görüşüne katılmaktadır. Ancak ebeveyn kâfir olup sonradan onlardan biri Müslüman olursa o çocuğun Müslüman olarak değerlendirilmesi yönündeki görüşü kabul etmektedir. Böylelikle Bağdâdî, kable'l-bulûğ vefat eden çocuklar için ebeveyne bağlı olarak onları değerlendirmek yerine şahsiliği ön plana çıkararak çocukların kendilerinin kable'l-bulûğ iman edip etmemelerine göre değerlendirilmesinin daha isabetli olduğuna yönelik yaklaşımıyla farklı düşündüğü görülmektedir.

Burada şunu da belirtmek gerekir. Bağdâdî'nin ashabımız tabirinden genelde kendi bağlı olduğu Eş'arî geleneği kastederken bazen de Ebu Hanîfe gibi ehli sünnet çizgisinde olanları da zikrederek ashabımız kavramı içerisinde değerlendirdiğini söylemek mümkündür. Böylelikle bir konuda aynı düşünüldüğü veya Eş'arîlikle aynı düşünceyi taşıyan diğer ehli sünnet çizgisinde yer alanlar için de ashabımız kavramını kullandığı söylenebilir.

Burada şunu vurgulamak gerekir. Bir insanın bulûğa ermesi sadece yaşla olmayıp, aklın fonksiyonel olarak kemâle ermesine bağlıdır. Bu nedenle yaş olarak her ne kadar belli bir seviyeye gelirse de akîl olarak da kemâl denilen bir noktanın yakalanması durumunda çocuklarda imanun vücûbiyetini aramak gerektiği ve teklîfi sorumluluğun bundan sonra olabileceği görüşü daha uygun görünmektedir. Çünkü buna bir de şu açıdan yaklaşmak mümkündür. Yaş olarak bulûğa erip de aklen kemale eremediğine dair günümüzde birçok çocukta örneklerini görmek mümkündür. Bunun sebeplerini coğrafi konum ile çağımızın getirdiği birçok şeye bağlanabilir. Ayrıca kişisel gelişim geriliği, otizm ve down sendromu gibi dezavantajlı çocuklarda iman meselesini de ayrıca değerlendirmek gerekir. Çünkü dezavantajlı durumlarında kendi içerisinde birçok seviye farklılığı olduğu güncel tıbbın ve psikolojinin araştırmalarıyla ortaya çıktığı görülmektedir. Bu nedenle bir yaş belirleyerek salt bir çizgide imanun vücûbiyet vaktini ve mükellefiyeti ele almak geleneksel bakış açısıyla belli noktaların anlaşılması ve çerçevesinin oluşturulması açısından uygunsuz da günümüz bilimsel çalışmalar açısından yeterli bir yaklaşımı yansıtmamaktadır. Çünkü böyle bir tarz belki de "teklîf-i mâlâ yutak" olabilecek zorlamaların ortaya çıkmasına yol açabilmektedir. Bu nedenle iman gibi önemli bir hususta insanları ve özellikle de çocukları belli kalıplar içerisinde değerlendirmeye tabi tutmak yeterli görünmemektedir. Bunun yerine

---

güncel bilimsel gelişmelerden de yararlanarak naslardan hareketle geleneksel yaklaşımların tekrar gözden geçirilip imanın şahsîliği, uygulanabilir ve yerli yerinde bir teklifi sorumluluğun oluşturulması, meselenin anlaşılmasında daha uygun bir yaklaşım geliştirilmesine yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça/References

- Abdulgâhî, Muhammed Fuâd b. Sâlih el-Mısrî. *el-Mu'cemü'l-müfrehes li-elfâzî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420.
- Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât b. Ahmed el-Hemedânî. *Şerhu'l-Uşûli'l-ğamse*, thk. Abdulkerîm Osman. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1996.
- Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât b. Ahmed el-Hemedânî. *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-ad*, thk. Muhammed Ali Neccâr - Abdulhalîm Neccâr. 11. Cilt. Kahire: 1965.
- Arıcı, Mehmet. *Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin Nübüvvet ve Âhiret Anlayışı*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Aruçî, Muhammed. *Abdulkahir el-Bağdâdî ve el-Esma ve's-Sıfat Adlı Eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Atalay, Orhan. "Kur'an'da Sosyal Grup İfade Eden Kavramlar". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2001), 197-231.
- Ay, Mahmut. "Eş'ari Kelâmında İnsanın Sorumluluğu". *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 17/2 (2004), 91-107.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî. *Uşûlü'd-dîn*. İstanbul: Matbaatu'd-Devlet, 1928.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî. *el-Farq beyne'l-fırak*, thk. Muhammed Osman el-Höşt. Kahire: Mektebetü İbn-i Sînâ, 1988.
- Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *et-Temhîdü'l-evâil ve telhîşü'd-delâil*, thk. Şeyh İmaduddîn Ahmed Haydarî. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sakafiyye, 1987.
- Bardakoğlu, Ali. "Bulûğ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/413-414. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Bardakoğlu, Ali. "Ehliyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/533-539. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Bayram, İbrahim. "Kerrâmiyye Mezhebinin İman Anlayışı". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (Aralık 2016), 115-146.
- Bayram, İbrahim. "Mu'tezile'de Çocukların Dinî Konumu", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (Ocak-Haziran 2020), 209-250.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu* 1. Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Çağlayan, Harun. "Teklif Karşısında Çocukların Dünya ve Ahiretteki Durumu". *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 12/1 (2014), 399-424.

- Çavuş, Muhammed Murtaza - Esved, Hüseyin. "Bişr el-Mu'temir'in Sahife'sinde Edebî Eleştiri ve Belağate Dair Düşünceler." *Mîzânü'l-Hak: İslâmî İlimler Dergisi* 14 (Haziran 2022), 203-226.
- Çelebi, İlyas. "Nazzâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/466-469. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullâh (Ubeydullâh) b. Muhammed b. Ömer b. İsâ el-Hanefî. *Taḳvîmü'l-edille fi'l-uşûl-fıkh*. thk. Halil Muhyiddîn el-Meys. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- Döndüren, Hamdi. "Âkıl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/247. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Doğan, Hüseyin. *Abd El-Kâhir el-Bağdâdî ve Yöntembilimine Eleştirel Bir Yaklaşım*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Doğan, Hüseyin. "Fırak Müellifi 'Abdülkâhir El-Bağdâdî'de "İman" Kavramı". *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 7/2 (Güz 2012), 83-108.
- Doğan, İsa. "İşkâfî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/551-552. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*, thk. Muhammed Nasuriddîn Elbânî. Riyad: Mektebetü'l-Ma'arif, ts.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Basrî. *el-Lüma' fi'r-red ulâ ehlî'z-zeyğ ve'l-bida'*. tsh. Hamudeh Garabeh. Kahire: y.y., 1975.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Basrî. *el-İbâne an uşûli'd-diyâne*, thk. Abdulkadir el-Arnâvud. Dımeşk: Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1981.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Abdülkâhir el-Bağdâdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/245-247. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Genç, Hafızullah - Aydın, Osman. "Hadis ve Kelâm İlimleri Açısından Müşrik Çocuklarının Ahiretteki Durumları II "Cehennem ve Tevakkuf Görüşleri Özelinde". *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi* 7/2 (Güz 2021), 957-989.
- Gölcük, Şerafeddin. *Kelâm Tarihi*. Konya: Esra Yayınları, 1992.
- Irmaklı, Mustafa. *Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin Ehl-i Sünnet Anlayışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. 2. Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'arif, 1119.

- İbn Münzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. en-Nîsâbûrî. *el-İknâ*; thk. Abdullah b. Abdülazîz el-Cibrîn. Riyad: y.y., 1408.
- İcî, Ebü'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdilgaffâr. *el-Mevâkıf fi ilmi'l-keîâm*. Beyrut: 'Alemü'l-Kütüb, ts.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râğib. *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Ķur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Kîlanî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Kılavuz, Ahmet Saim. "Bişr b. Gıyâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/220-221. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Köse, Saffet. "Rüşd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/298-300. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Kutlu, Sönmez. "Kerrâmiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/294-296. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Mâtüridî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî. *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçî. Ankara: İsam Yayınları, 2003.
- Mâtüridî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî. *Te'vîlâtü'l-Ķur'ân*. İstanbul: Dâru'l-Mîzan, 2005.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid. *et-Temhîd li-Ķavâidi't-tevhîd*, nşr. Habibullah Hasan Ahmed. Kahire: Dâru Tabâati'l-Muhammediyye, 1986.
- Önal, Recep. "İman ve Mahiyeti Konusunda Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet Polemiği". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2015), 121-146.
- Öz, Mustafa. "Dirâr b. Amr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/274-275. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Özervarlı, M. Sait. "Kalânîsi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/223-224. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Pezdevî, Sadrü'l-İslâm Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyin b. Abdilkerîm. *Uşûlü'd-dîn*. thk. Hans Peter Linss. Kahire: Dâru İhya-i'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1963.
- Sâbûnî, Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr el-Buhârî. *el-Bidâye fi uşûli'd-dîn/Maturidiyye Akaidi*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995.
- Sever, Mehmet. "Abdülkâhir Bağdâdî'nin El-Farğ'ında "Öteki"'nin Karakter Özellikleri". *e-makâlât* 12/1 (Bahar 2019), 147-179.

-
- Sinanoglu, Mustafa. "Teklif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/385-387. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Üm*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1983.
- Şahin, İskender. "Kur'ân'da Ehl Kavramına Bakış". *Mîzânü'l-Hak: İslâmi İlimler Dergisi* 13 (2021), 55-81.
- Şahin, Mehmet Kenan. "Kerrâmiyye ve İman Kavramı". *Kader* 16/1 (2018), 14-37.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî. *el-Muhtaşar İhtilâfi'l-ulemâ*: ihtisar, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, thk. Abdullah Nezir Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Beşairu'l-İslâmiyye, 1417.
- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İsam Yayınları, 2010.
- Tuncer, Faruk. "Kur'an-ı Kerim'de Sosyal Grup İfade Eden Kelimelerin Nüzul Sürecindeki Değişimleri". *EKEV Akademi Dergisi* 16/53 (2012), 1-24.
- Tunç, Cihat. "Ca'fer b. Harb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/549-551. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yar, Erkan. *Müslüman Kelâmında Teklif ve Sorumluluk*. Elazığ: Ankara Okulu Yayınları, 2001.
- Yücedoğru, Tefvik. "Ebu'l Abbâs el-Kalânîsî'nin Kelâmî Görüşleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2011), 77-95.